

ภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม จากมุมมองผลประโยชน์ของประเทศไทย*

หลี่ เหมินเหลียง^๑ ประกาย ธีระวัฒนากุล^๒ จักรวาล วงศ์มณี^๓

บทคัดย่อ

ท่ามกลางที่ทั้งโลกและอาเซียนต้องเผชิญกับการระบาดของโควิด 19 และการเปลี่ยนแปลงภูมิศาสตร์การเมืองโลก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ ดังนั้นการมองภาพอนาคตของอาเซียนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติสังคมวัฒนธรรมซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมโดยตรงมีความสำคัญยิ่ง บทความวิจัย เรื่องภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรมจากมุมมองผลประโยชน์ของประเทศไทย มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อบ่งชี้และสำรวจปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม 2) เพื่อวิเคราะห์เชิงลึกถึงภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรมของปัจจัยดังกล่าว บทความวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับอาเซียนภาคส่วนต่าง ๆ จำนวน 49 คน

ผลการศึกษาพบว่า

1) ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย (1) ปัจจัยแนวนอน คือ ปัจจัยที่มีแนวโน้มว่าจะเป็นไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง และมีผลกระทบสูง เช่น ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ การจัดการด้านสาธารณสุขอาเซียน การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ช่องว่างระหว่างวัย การเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติ เป็นต้น (2) สัญญาณอ่อน คือ ปัจจัยที่อาจจะเกิดขึ้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับข้อจำกัดที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้แน่ชัด เช่น อัตลักษณ์อาเซียน ระบบการศึกษาในอาเซียน การเคลื่อนย้ายแรงงาน สิทธิมนุษยชน ความไว้วางใจ ช่องว่างการพัฒนา

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแพลตฟอร์มเพื่อออกแบบภาพอนาคตของอาเซียนมิติสังคมและวัฒนธรรมจากมุมมองผลประโยชน์ของประเทศไทย” โดยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

^๑ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ คณะพัฒนสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ E-mail: lirenliang2511@hotmail.com

^๒ ผู้ร่วมวิจัย สถาบันอนาคตไทยศึกษา

^๓ ผู้ร่วมวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

รับบทความ: 1 กรกฎาคม 2565 แก้ไขบทความ: 9 กันยายน 2565 ตอรับบทความ: 11 ตุลาคม 2565

ระหว่างประเทศสมาชิก และ (3) ปัจจัยพลิกผัน คือ ปัจจัยแทรกซ้อนที่หากเกิดขึ้นแล้วจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาพอนาคตที่คาดการณ์ไว้อย่างแน่นอนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 ความไม่แน่นอนทางการเมืองและการเปลี่ยนผู้นำ กระแสชาตินิยม

2) ภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรมประกอบด้วย ฉากทัศน์ที่ 1 ภาพปรารถนา อาเซียนจับมือแล้วมุ่งสู่ความยั่งยืนไปด้วยกัน ก้าวไปสู่การเป็นองค์กรเหนือรัฐ มีเศรษฐกิจเป็นแบบตลาดร่วมแบบเดียวกับสหภาพยุโรป ฉากทัศน์ที่ 2 ภาพที่เป็นไปได้ อาเซียนมีความยั่งยืนบนเงื่อนไขผลประโยชน์ชาติและบริบทภายใน หรือภายใต้เงื่อนไขรวมกลุ่มกันเพื่อเป้าหมายเศรษฐกิจอย่างเดียว อาเซียนจะดำเนินกิจกรรมร่วมกันที่เป็นไปในลักษณะ “แสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง” ฉากทัศน์ที่ 3 ภาพที่ไม่พึงปรารถนา อาเซียนไม่คิดถึงความความยั่งยืนและไม่มีความร่วมมือใดๆ แต่ละประเทศจะไม่มีควมไว้วางใจกัน รู้สึกหวาดระแวงต่อกัน ถูกใช้เป็นเป้าของการแทรกแซงจากมหาอำนาจนอกภูมิภาค นำไปสู่การออกจากการเป็นประเทศสมาชิกในอาเซียนและล่มสลายไปในที่สุด

คำสำคัญ: อาเซียน, ภาพอนาคต, สังคมและวัฒนธรรม

The Socio-Cultural Scenario Foresight of ASEAN from the Perspective of Thailand's Interests*

Li Renlinang^a Prakai Theerawattanakul^b Jakawan Wongmanee^c

Abstract

With the change of the world, ASEAN is still facing challenges from existing and new threats, especially changes in COVID-19 and global geopolitical changes. Therefore, predicting the future development of ASEAN, especially in the social and cultural aspects that directly affect people's lifestyle is significant.

The research has two objectives: 1) to identify and explore the factors affecting ASEAN's development from the social and cultural aspects and 2) to analyze the future development of ASEAN from the social and cultural aspects. This study uses qualitative research methods to collect data by in-depth interviews with 49 ASEAN related experts. The results show that:

1) Factors affecting ASEAN's development at social and cultural levels mainly include: (1) trend factors which refer to factors that tend to develop in any directions and have high impact, such as ASEAN's poverty and inequality, public health management, entering an aging society, age gap, transportation network, environmental problems,

* This article is part of the research on “Development of Platform for ASEAN Strategic Foresight and Scenario Design in Socio-Cultural Aspect from Thailand Interest Point of View” funding by National Research Council of Thailand (NRCT).

^a Assistant Professor, School of Social Development and Management Strategy, National Institute of Development Administration, E-mail: lirenliang2511@hotmail.com

^b Co-researcher, Thailand Future Foundation

^c Co-researcher, National Institute of Development Administration

Received: 1 July 2022 Revised: 9 September 2022 Accepted: 11 October 2022

disasters, and etc. (2) weak signals are factors that depend more or less on unpredictable constraints, such as ASEAN's identity, ASEAN's education system, labor mobility, human rights, trust, and the development gap between member countries; (3) the decisive factor is a complex factor, which, if it occurs, will certainly change the predicted future prospects in some way, such as the fourth industrial revolution, political instability, leadership change, nationalism, and etc.

2) ASEAN's future prospects at social and cultural levels include three scenarios. The first scenario which is the best scenario: ASEAN will work together to commit to sustainable development and gradually become a supranational organization with a common market economy such as the EU. The second scenario which is a possible scenario: ASEAN is sustainable in terms of national interests and internal environment, or it is sustainable under the condition that it is united for economic goals. ASEAN will carry out joint activities of "seeking common ground while reserving differences". The third scenario which is the worst scenario: ASEAN does not consider sustainability and has no cooperation. Each member country distrusts the other and is suspicious. It was used as a target for intervention by external forces, leading to the withdrawal and eventual collapse of ASEAN Member States.

Keywords: ASEAN, Future Scenario, Society and Culture

บทนำ

ในช่วง 53 ปีที่ผ่านมา สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออาเซียนได้มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ ถึงแม้ว่าอาเซียนจะประสบความสำเร็จในหลายด้าน แต่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลไกของอาเซียน การนำข้อตกลงต่าง ๆ ของอาเซียนไปดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติ การเสริมสร้างความเชื่อมโยงระหว่างประเทศสมาชิก ทั้งในด้านเส้นทางคมนาคม การสร้างความสอดคล้องระหว่างกฎระเบียบต่าง ๆ และการส่งเสริมการติดต่อระหว่างประชาชนต่อประชาชน รวมทั้งประเทศสมาชิกอาเซียนยังต้องสร้างความเป็นเอกภาพและรักษาบทบาทนำในการดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศนอกภูมิภาค ยังคงเป็นประเด็นที่อาเซียนต้องร่วมกันผลักดันเพื่อความเป็นหนึ่งเดียวกันของประชาคม

สำหรับความร่วมมืออาเซียนในด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้นปัจจุบันด้วยบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก อาเซียนจะต้องเผชิญกับความท้าทายทั้งรูปแบบเก่าและรูปแบบใหม่ เช่น โรคระบาด สงครามการค้า การก่อการร้าย ยาเสพติด การค้ามนุษย์ สิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงภูมิรัฐศาสตร์ ประเด็นเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของพลเมืองอาเซียนโดยตรง ทำให้อาเซียนจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศ รวมทั้งเพื่อจัดการกับปัญหาท้าทายเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สำหรับประเทศไทยก็มีการขานรับการเตรียมตัวเพื่อรับมือกับความท้าทายสำคัญ เช่น การเข้าสู่สังคมสูงวัย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปูพรมสู่การเป็นประเทศที่นำแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนมาใช้ ตามแผนงานการส่งเสริมข้อริเริ่มความเกื้อกูลระหว่างวิสัยทัศน์ประชาคมอาเซียน 2025 กับวาระการพัฒนาที่ยั่งยืน 2030 เพื่อสร้างที่ยั่งยืนในประเทศและบูรณาการกับชาติอาเซียนในทุกมิติ

ดังนั้น การกำหนดทางเลือกของภาพอนาคต (Future Scenario) และกำหนดตำแหน่งเป้าหมายในอนาคตที่ประเทศไทยต้องการ (Preferred Future) เพื่อให้ภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจ และเป้าหมายร่วมกันจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อขีดความสามารถของประเทศไทยในการร่วมกำหนดทิศทางและแนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ ของอาเซียนในด้านสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนที่เป็นประโยชน์กับประเทศไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อบ่งชี้และสำรวจปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม
2. เพื่อวิเคราะห์เชิงลึกถึงภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรมของปัจจัยดังกล่าว

ทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย 1) แนวคิดและกระบวนการมองภาพอนาคตเชิงยุทธศาสตร์ 2) แนวคิดการรวมกลุ่มประชาคมอาเซียน และ 3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและกระบวนการมองภาพอนาคตเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Foresight) จัดเป็นสาขาหนึ่งของการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategic Thinking) ที่ได้มีการนำมาใช้เป็นเทคนิคที่มีการประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลาย โดยการนำเสนอเป็น “สถานการณ์ทางเลือก” ที่จะช่วยในการมองอนาคตอย่างมีวัตถุประสงค์ โดยในแต่ละสถานการณ์นั้นจะถูกแบ่งเป็น 3 ภาพ ประกอบด้วย 1) ภาพอนาคตที่พึงปรารถนา 2) อนาคตที่ไม่พึงปรารถนา และ 3) ภาพอนาคตที่น่าจะเป็น

แนวคิดการรวมกลุ่มประชาคมอาเซียน สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรืออาเซียน ดำเนินกิจกรรมระหว่างประเทศภายใต้กรอบ 3 เสาหลัก ได้แก่ 1) ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน 2) ประชาคมการเมืองความมั่นคง และ 3) ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน สำหรับประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน จะแบ่งยุทธศาสตร์ไว้ 6 เรื่อง ได้แก่ 1) การพัฒนามนุษย์ 2) การคุ้มครองและสวัสดิการสังคม 3) สิทธิและความยุติธรรมทางสังคม 4) ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม 5) การสร้างอัตลักษณ์อาเซียน และ 6) การลดช่องว่างทางการพัฒนา (Socatiyanurak, (n.d.))

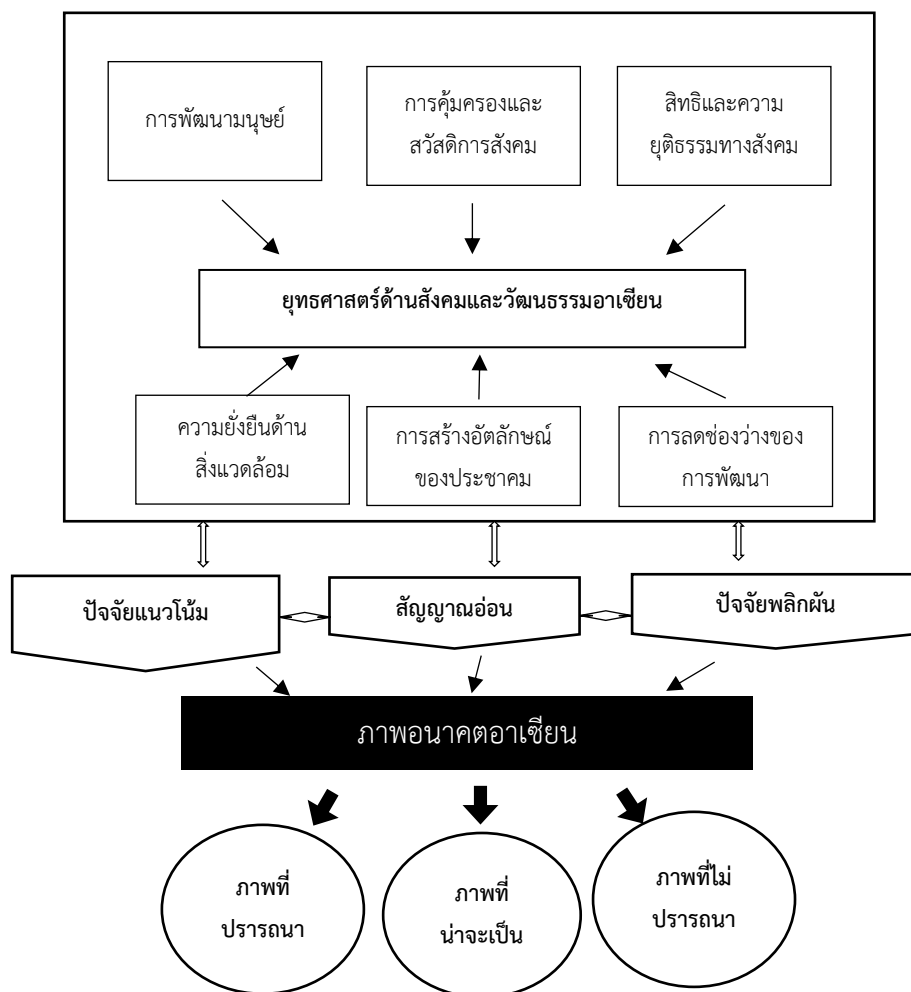
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

Kitipat Nontapattamadul (2012) การเปิดเสรีอาเซียน 2558 ในมิติของการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พบว่าการบริหารจัดการเชิงกลยุทธ์ของรัฐบาลไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์พึงจัดการเพิ่มพูนสมรรถนะให้กับบุคลากร

Suwichai Kosalyawat (2014) ได้ศึกษาเรื่องปัญหาและอุปสรรคบางประการของประชาคมอาเซียน การรวมกันเป็นประชาคมอาเซียนของ 10 ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังคงมี ปัญหาและอุปสรรคบางประการ เช่น ระบบการเมืองภายในของแต่ละประเทศ ระบบเศรษฐกิจ สังคม เชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ และเวลาที่แตกต่างกัน

Visara Kraiwattanapong (2019) ได้ศึกษาเรื่องอาเซียนภายใต้เสาหลักสังคมและวัฒนธรรม พบว่าความก้าวหน้าและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนำมาซึ่งผลกระทบข้างเคียงที่ไม่สามารถประเมินค่าได้ เช่น การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการเกษตร การขยายตัวของเมือง ขยะพิษ สารเคมี การทิ้งของเสียลงในแหล่งน้ำธรรมชาติ การปล่อยก๊าซพิษสู่ชั้นบรรยากาศ และการสูญเสียระบบนิเวศทางทะเล เป็นต้น

กรอบแนวความคิด

ภาพที่ 1 แนวคิดนำในการศึกษา

ที่มา: ผู้วิจัย, 2564

วิธีการวิจัย

ผู้วิจัยได้ยึดแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพโดยได้กำหนดแนวทางศึกษาและรวบรวมข้อมูลเพื่อได้ข้อมูลที่ครบถ้วน ถูกต้อง อย่างรอบด้านและครอบคลุมในทุกมิติ ด้วยการศึกษจากเอกสาร (Documentary Study) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากหน่วยงาน

ภาคีรัฐระดับส่วนกลางและส่วนภูมิภาคที่เกี่ยวข้องกับการเจรจา การประชุม การให้ความร่วมมือ และการตัดสินใจในระดับอาเซียนในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงกลุ่มภาคประชาสังคม รวมทั้งสิ้น 49 คน

เมื่อได้ข้อมูลแล้วผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาจำแนกตามหมวดหมู่ โดยมีวิธีการสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การแยกแยะ คัดเลือก (Verify) ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาพอนาคตของอาเซียนในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมการ ขั้นตอนที่ 2 สังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาพอนาคตของอาเซียนในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ทางเลือกของภาพอนาคตของอาเซียนในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนและภาพอนาคตที่ปรารถนาของประเทศไทย และขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์กลยุทธ์การขับเคลื่อนอาเซียนในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมไปสู่ภาพอนาคตที่ปรารถนาของประเทศไทย

ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยพิจารณาจาก เวลา สถานที่ และบุคคลที่แตกต่างกัน สำหรับวิธีในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่รวบรวมมาจัดหมวดหมู่ตามหัวข้อ ทำการวิเคราะห์หาความสอดคล้องของเนื้อหา ทัศนคติโดยยึดหลักตรรกะและเทียบเคียงกับแนวคิดทฤษฎีควบคู่กับบริบทของสังคม วัฒนธรรม สภาพเศรษฐกิจ และการเมือง

ผลการวิจัย

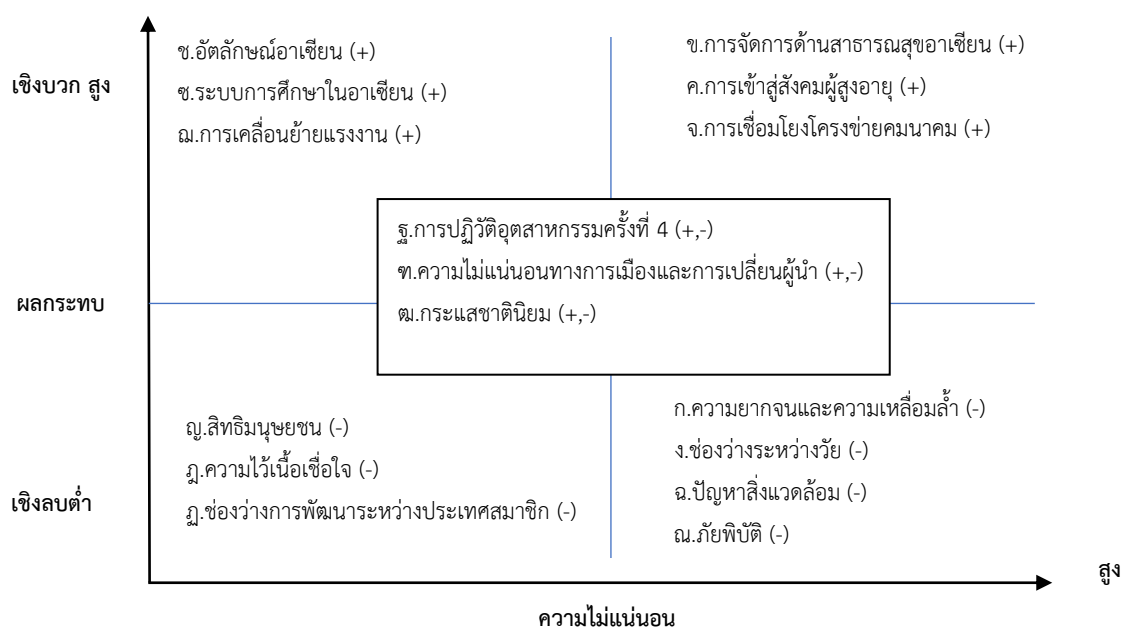
1. ปัจจัยที่มีผลต่ออนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม

ผลจากการสกัดจากการทบทวนเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกได้ปัจจัยที่มีผลต่ออนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรมและแบ่งออกเป็นปัจจัย 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ปัจจัยแนวโน้ม คือ ปัจจัยที่มีแนวโน้มว่าจะเป็นไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง และมีผลกระทบสูง 2) สัญญาณอ่อน คือ ปัจจัยที่อาจจะเกิดขึ้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับข้อจำกัดที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้แน่ชัด และ 3) ปัจจัยพลิกผัน คือ ปัจจัยแทรกซ้อนที่หากเกิดขึ้นแล้วจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาพอนาคตที่คาดการณ์ไว้อย่างแน่นอนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง โดยได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อความร่วมมือด้านสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน ตารางที่ 1 และภาพที่ 2

ตารางที่ 1 การสรุปปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม

ปัจจัยแนวโน้ม (Trends)	สัญญาณอ่อน (Weak Signals)	ปัจจัยพลิกผัน (Wildcards)
ก.ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ (-) ข.การจัดการด้านสาธารณสุขอาเซียน (+) ค.การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (+) ง.ช่องว่างระหว่างวัย (-) จ.การเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคม (+) ฉ.ปัญหาสิ่งแวดล้อม (-) ณ.ภัยพิบัติ (-)	ช.อัตลักษณ์อาเซียน (+) ซ.ระบบการศึกษาในอาเซียน (+) ฌ.การเคลื่อนย้ายแรงงาน (+) ญ.สิทธิมนุษยชน (-) ฎ.ความไว้วางใจ (-) ฏ.ช่องว่างการพัฒนาระหว่างประเทศสมาชิก (-)	ฐ.การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 (+,-) ท.ความไม่แน่นอนทางการเมืองและการเปลี่ยนผู้นำ (+,-) ฒ.กระแสชาตินิยม (+,-)

ที่มา: ผู้วิจัย, 2564

ภาพที่ 2 การจัดกลุ่มปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม

ที่มา: ผู้วิจัย, 2564

ปัจจัยแนวโน้ม

จากการวิเคราะห์พบว่ามีปัจจัยแนวโน้มที่มีผลต่อภาพอนาคตอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

ก. ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ที่ผ่านมามีหลายประเทศในอาเซียนจะมีภาพลักษณ์เป็นกลุ่มประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำค่อนข้างสูง แต่การแก้ปัญหาความยากจนนั้นภาพรวมได้พัฒนาดีขึ้นเป็นลำดับ แต่หลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 คาดว่าสถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำจะเลวร้ายลง การระบาดของโควิด 19 ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนแต่ยังกระทบต่อเศรษฐกิจทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพุ่งเป้าไปที่กลุ่มคนเปราะบางและมีรายได้ต่ำได้สร้างความยากจน ซ้ำยังทำให้คนชั้นกลางที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจเป็นเป้าของความสูญเสียที่จะเข้าสู่ภาวะยากจนมากขึ้นด้วย จึงเป็นสัญญาณบ่งชี้สำคัญว่าการแก้ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำของรัฐบาลในอาเซียนจะต้องเผชิญกับความท้าทายนี้จากการเพิ่มขึ้นของจำนวนคนจนอีกจำนวนมาก

ข. การจัดการด้านสาธารณสุข ตั้งแต่การระบาดของไวรัสโควิด 19 ได้ส่งผลกระทบไปทั่วโลก อาเซียนเองก็เล็งเห็นถึงความสำคัญกับปัญหาสาธารณสุขมากขึ้น และมีแนวโน้มไปในทางการสร้างร่วมมือและหาแนวทางในการรับมือกับโรคอุบัติใหม่ การป้องกันเหตุ เตือนภัยล่วงหน้า และการแลกเปลี่ยนข้อมูลเพื่อสร้างระบบสาธารณสุขที่ดี จะเห็นได้ว่าทันทีที่มีการระบาดของโควิด 19 อาเซียนได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดอาเซียนสมัยพิเศษว่าด้วยโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ทันที สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการเห็นปัญหาร่วมกัน และในอนาคตคาดว่าอาเซียนจะมีกลไกที่ใช้การเตือนภัยโรคระบาดที่มีประสิทธิภาพ

ค. การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ในปี 2020 มีเพียงสองประเทศสมาชิกอาเซียน คือ ไทยและสิงคโปร์ที่ได้เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแล้วอย่างเต็มรูปแบบ สำหรับสิงคโปร์มีความพร้อมสูงในการรับมือกับการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างไร้รอยต่อ สามารถจัดการระบบดูแลผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะที่ประเทศไทยยังถือเป็นโจทย์ท้าทายที่สำคัญเนื่องจากโครงสร้างทางประชากรที่แตกต่างจากสิงคโปร์ค่อนข้างมาก รวมถึงยังมีข้อจำกัดในด้านงบประมาณ การจัดการกับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การจัดสรรด้านสวัสดิการ ระบบการจัดการด้านสุขภาพ ยังถือเป็นโจทย์ที่ท้าทายสำหรับประเทศไทย อย่างไรก็ตามปัจจัยในด้านเทคโนโลยีอาจจะเข้ามาตอบโจทย์และช่วยแก้ปัญหาได้บางส่วน อาทิ ความก้าวหน้าในด้านเทคโนโลยีการแพทย์ที่จะสามารถทำให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าถึงระบบการดูแลที่สะดวกและทันสมัยมากขึ้น รวมถึงนโยบายภาครัฐก็ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะต้องเร่งและมุ่งเน้นในการสร้างให้เกิดสภาพแวดล้อมเพื่อรองรับการเป็นสังคมผู้สูงอายุ

ง. ช่องว่างระหว่างวัย (Generation Gap) เป็นเรื่องความแตกต่างของการใช้ชีวิตของคนแต่ละเจนเนอเรชันที่ต่างกัน สังคม เนื่องจากในแต่ละยุคประชากรเกิดและเติบโตมาภายใต้สภาพบริบทที่

ต่างกัน มีมุมมองการใช้ชีวิต การทำงาน และมุมมองทางการเมือง ที่ต่างกัน ดังนั้นจึงมีวิธีการแสดงออก และจัดการปัญหาที่แตกต่างกันตามประสบการณ์ ส่งผลให้มีความขัดแย้งหรือการปะทะกันทางความคิด เกิดขึ้นหลายระดับ ทั้งในระดับครอบครัว องค์กร และสังคม และโดยเฉพาะประเทศที่กำลังเข้าสู่สังคม ผู้สูงอายุจะประสบกับความท้าทายเรื่องนี้เป็นพิเศษ เช่น ไทยและสิงคโปร์

จ. การเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมอาเซียน ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาอาเซียนหลายประเทศกำลัง เร่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลายโครงการ ทั้งรถไฟความเร็วสูง ท่าเรือ ทางด่วน เพื่อเสริมสร้าง ศักยภาพในด้านการแข่งขันและการลงทุนของประเทศ โดยเฉพาะโครงการขนาดใหญ่ที่มีมูลค่าการลงทุน สูงประเทศอาเซียนจะร่วมมือกับจีนในการพัฒนาโครงการร่วมกัน เช่น โครงการรถไฟเชื่อมจีน-ลาว ไทย โครงการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์และท่าเรือของทุนจีนในกัมพูชา ฯลฯ เหล่านี้นอกจากเสริมความสามารถ ในการแข่งขันทางเศรษฐกิจแล้ว จะเป็นการเพิ่มความสะดวกในการเดินทางระหว่างประชาชนจีน-อาเซียนมากขึ้นด้วย

ฉ. ปัญหาสิ่งแวดล้อม ภาวะโลกร้อนเป็นเรื่องที่ทำลายของทั้งโลกและมีแนวโน้มมาจุนแรงขึ้น เป็นลำดับจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่รุนแรง และเป็นสัญญาณที่เป็นไปได้ว่าอาเซียนจะ หันมาให้ความสำคัญมากขึ้น แต่ที่ผ่านมาความร่วมมือของอาเซียนในด้านสิ่งแวดล้อมยังถูกพูดถึงค่อนข้าง น้อย แต่ทว่ามีสัญญาณบวกเมื่อทุกประเทศต่างเริ่มประสบปัญหาเดียวกัน เช่น ขยะทะเล ไฟป่า ฝุ่นควัน การเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล เป็นต้น

สัญญาณอ่อน

จากการวิเคราะห์พบว่าสัญญาณอ่อนที่มีผลต่อภาพอนาคตอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

ข. อัตลักษณ์อาเซียน อาเซียนเป็นภูมิภาคที่มีความแตกต่างและหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ระบอบการปกครอง ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของอาเซียนที่รวมตัวกัน การ รวมกลุ่มของประชาคมอาเซียนจะส่งเสริมให้เกิดความพยายามในการแสวงหาและสร้าง อัตลักษณ์อาเซียนเพิ่มมากขึ้น เช่นการส่งเสริมการตระหนักรู้เกี่ยวกับอาเซียนและความรู้สึกของการเป็น ประชาคม การอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมของอาเซียน และการสร้างเครือข่ายทาง วัฒนธรรม เป็นต้น

ค. ระบบการศึกษาในอาเซียน แม้ว่าอาเซียนจะรวมตัวกันเป็นประชาคมเดียวกันแล้ว แต่มาตรฐาน หลายอย่างก็ยังไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ผู้บริหารเครือข่ายมหาวิทยาลัยอาเซียน (AUN) มองว่าการศึกษา สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาระหว่างชาติสมาชิกมีคุณภาพที่แตกต่างกัน มาตรฐานการศึกษาถูกกำหนดกันไปคนละทิศละทาง เช่น ระบบการคำนวณและโอนย้ายหน่วยกิต ขั้นตอนและ วิธีการในการแลกเปลี่ยนนักศึกษา ทำให้ภาพรวมของการศึกษาของอาเซียนจึงยังไม่เป็นที่ยอมรับเท่าที่ควร

ยกเว้นสิงคโปร์ที่มีคุณภาพการศึกษาที่ค่อนข้างโดดเด่น และนักศึกษาส่วนใหญ่ก็นิยมเลือกเรียนต่อในต่างประเทศที่ไม่ใช่กลุ่มอาเซียนมากกว่า

ณ. การเคลื่อนย้ายแรงงาน เจ้าหน้าที่รัฐด้านแรงงานต่างประเทศให้ข้อมูลสำคัญว่า ที่ผ่านมาอาเซียนพยายามที่จะลดข้อจำกัดด้านการเคลื่อนย้ายแรงงานกันได้ สาขาวิชาชีพตามที่ได้ตกลงกันไว้ และพยายามที่จะสร้างมาตรฐานวิชาชีพให้มีความสอดคล้องกันมากขึ้น ขณะที่ภาครัฐเองก็พยายามจะสร้างแรงงานที่มีทักษะเพื่อตอบสนองต่อตลาดแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไป

ญ. สิทธิมนุษยชน เนื่องจากอาเซียนจะยังคงยึดหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องนอกระบบการเมืองการปกครองที่แตกต่าง ความขัดแย้งของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในประเทศ ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ประชาชน หรือกลุ่มคนบางกลุ่มไม่ได้รับสิทธิและความยุติธรรมตามที่ควรจะเป็น เพราะด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงภายในของรัฐ นักวิชาการและผู้บริหารจากสถาบันวิจัยสังคมมองว่าด้วยหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของอาเซียนนี้อาเซียนจะยังคงไม่สามารถเข้าไปแก้ปัญหาได้ แต่มีความพยายามที่จะร่วมปรึกษาหารือเพื่อทำให้ปัญหาทุเลาลง

ญ. ความไว้วางใจ โดยหลักการพื้นฐานสำคัญของอาเซียนที่สามารถทำให้อาเซียนดำรงอยู่ได้ทุกวันนี้คือการที่ชาติสมาชิกต่างเคารพในการตัดสินใจ โดยการไม่แทรกแซงกิจการภายในของกันและกัน แต่ด้วยเงื่อนไขนี้ก็ส่งผลให้อาเซียนไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องการเข้าถึงสิทธิและความยุติธรรมทางสังคมของประชาชนได้เท่าที่ควรจะเป็น อาเซียนยังไม่มีกลไกใดที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาภายในประเทศสมาชิกได้อย่างเป็นรูปธรรม

ญ. ช่องว่างการพัฒนาระหว่างประเทศสมาชิก ช่องว่างระหว่างประเทศที่ยากจนกับประเทศที่ร่ำรวย เช่น ลาวและสิงคโปร์ จะยิ่งเป็นไปได้ยากขึ้น เนื่องจากความช่วยเหลือระหว่างประเทศที่มีต่อกันในภูมิภาคจะหยุดชะงักกันชั่วคราวเนื่องจากทุกประเทศต้องเร่งแก้ปัญหาภายในของตนเองก่อน ทำให้อาเซียนจะต้องเผชิญกับอุปสรรคครั้งใหญ่ในการจัดการความยากจนและสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นภายในภูมิภาคตามเป้าหมายของประชาคม4

ปัจจัยพลิกผัน

จากการวิเคราะห์พบว่ามีปัจจัยพลิกผันที่มีผลต่อภาพอนาคตอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

ฐ. การปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 (The Fourth Industrial Revolution) เป็นการปฏิวัติครั้งใหญ่ที่ทั้งรวดเร็วและทำให้เกิดการ Disruption ในวงกว้าง ซึ่งเทคโนโลยีจะเข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงชีวิตการทำงานวิถีชีวิตของพลเมืองอาเซียน ผู้บริหารระดับสูงในกระทรวงการต่างประเทศของไทยเห็นว่าอาเซียนจะต้องเตรียมความพร้อมในการพัฒนาทุนมนุษย์ด้านดิจิทัลให้กับประชากรของตน ตลอดจนการส่งเสริมการพัฒนาการวิจัยเทคโนโลยีของชาติพัฒนาต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิก

อาเซียนและประชาชนได้ประโยชน์สูงสุดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตการทำงานวิถีชีวิตของพลเมืองอาเซียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านดิจิทัลผู้ที่ปรับตัวไม่ทันอาจถูกทิ้งไว้ข้างหลัง

ท. ความไม่แน่นอนทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงผู้นำ จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารระดับสูงทั้งในองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมต่างเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่าความไม่แน่นอนทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงผู้นำเป็นปัจจัยที่ไม่แน่นอนที่จะเข้ามาพริกผันสถานการณ์ได้ทุกเมื่อ เนื่องจากภูมิภาคอาเซียนเป็นภูมิภาคที่มีความไม่แน่นอนทางการเมืองสูง มีการประท้วงก่อจลาจล มีการยึดอำนาจรัฐประหาร การเปลี่ยนแปลงผู้นำบ่อยครั้ง อีกทั้งปัจจุบันด้วยอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่จะส่งผลให้เกิดพลังการขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองได้ง่าย อีกทั้งอาเซียนไม่ได้ต้องการระหว่างประเทศที่สามารถดำรงความเป็นกลางได้ ยังคงมีอิทธิพลจากชาติมหาอำนาจ โดยเฉพาะสหรัฐฯ และจีน ความไม่แน่นอนทางการเมืองเช่นนี้เป็นปัจจัยที่เป็นตัวพริกผันในการบังคับนโยบายต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายภายใต้กรอบอาเซียน การเมืองมีผลต่อการกำหนดนโยบาย ถ้าการเมืองไม่แน่นอน อาเซียนก็จะไม่แน่นอนไปด้วย

ข. กระแสชาตินิยม กระแสชาตินิยมก็ถือเป็นปัจจัยที่มีความไม่แน่นอนสูงที่จะเข้ามาพริกผันสถานการณ์ได้ทุกเมื่อหากรัฐบาลของแต่ละประเทศเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการดำเนินนโยบายโดยการปกป้องผลประโยชน์แห่งชาติไว้ก่อน ไม่ว่าจะเป็นเหตุจากภัยสงคราม ความขัดแย้งระหว่างประเทศ ความขัดแย้งเรื่องชาติพันธุ์ ปัญหาการอพยพ การเข้ามาแย่งอาชีพของแรงงานต่างด้าว โรคระบาด ฯลฯ ขณะที่ความรู้สึกของประชาชนก็ต้องการสนับสนุนรัฐบาลของตนในการปกป้องประเทศไว้ก่อน ซึ่งก็จะส่งผลต่อความร่วมมือระหว่างประเทศ

ค. ภัยพิบัติ ภัยพิบัติจัดได้ว่าเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ไม่มีความแน่นอนสูงที่จะส่งผลกระทบต่อความร่วมมืออาเซียน หลายประเทศในอาเซียนล้วนประสบกับเหตุการณ์ภัยพิบัติในทุก ๆ ปี ทั้งอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ที่มีความถี่ในการเกิดขึ้นบ่อยครั้ง การเกิดขึ้นของภัยพิบัติแต่ละครั้งได้ส่งผลต่อการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินของพลเมืองอาเซียนค่อนข้างมาก และยังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิประเทศ และทำให้ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบต้องตกอยู่ในความเสี่ยงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

2. ภาพอนาคตของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ปัจจัยแนวโน้ม สัญญาณอ่อนและปัจจัยพริกผันที่คาดว่าจะส่งผลกระทบต่อภาพพัฒนานาอนาคตของอาเซียนทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ได้สังเคราะห์ภาพอนาคตของอาเซียน ได้ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3 ภาพอนาคตที่เป็นไปได้ของอาเซียนในมิติสังคมและวัฒนธรรม 4 ฉากทัศน์
ที่มา: ผู้วิจัย, 2564

ฉากทัศน์ที่ 1 ภาพปรารถนา (จับมือแล้วมุ่งสู่ความยั่งยืนไปด้วยกัน) ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและการเข้ามาของปัจจัยที่ไม่สามารถคาดเดาได้นั้น อาเซียนจะยังคงยืนหยัดเป็นภูมิภาคที่เป็นแกนกลางในการประสานความร่วมมือจากทั้งภายในและภายนอกอย่างสร้างสรรค์ โดยอาเซียนจะแสดงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันโดยมีเป้าหมายที่จะร่วมกันสร้างอาเซียนให้เป็นองค์การระหว่างประเทศที่สามารถใช้เป็นกลไกแก้ปัญหาและแชร์ประโยชน์ร่วมกันได้ และมีจุดหมายที่จะก้าวไปสู่การเป็นองค์กรเหนือรัฐ มีเศรษฐกิจเป็นแบบตลาดรวมแบบเดียวกับสหภาพยุโรป

แม้ว่าที่ผ่านมาการระบาดของโควิด 19 จะทำให้อาเซียนและทั่วโลกต้องเผชิญกับความท้าทายในการจัดการหลายอย่าง แต่ในด้านสาธารณสุขอาเซียนมีกลไกในการจัดการและรับมือกับโรคอุบัติใหม่ที่มีประสิทธิภาพ ด้วยการแลกเปลี่ยนและเชื่อมโยงความร่วมมือกันก็ทำให้แต่ละประเทศมีระบบสาธารณสุขที่เข้มแข็ง ด้านแรงงาน พลเมืองอาเซียนทั้งคนในประเทศและแรงงานข้ามชาติทุกคน ทุกกลุ่มสามารถเข้ารับบริการอย่างเข้าถึงและเท่าเทียม รัฐบาลแต่ละประเทศอาเซียนให้สิทธิพลเมืองของตนเองทุกคน ทุกกลุ่มในสังคมได้รับสิทธิและมีการคุ้มครองโดยกฎหมายที่เป็นธรรมและเท่าเทียม ประชาชน

สามารถดำเนินกิจกรรมทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมได้อย่างอิสระ ด้านสิ่งแวดล้อมอาเซียนจะร่วมมือกันในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศโลก โดยใช้กลไกการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในอาเซียนระบุไว้ใน ASEAN Charter ภาครัฐแต่ละประเทศมียุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมอุตสาหกรรมสีเขียว ส่วนด้านวัฒนธรรมอาเซียนจะใช้อัตลักษณ์ของตนเองให้เป็นซอฟต์แวร์เพื่อเผยแพร่ผลผลิตทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เป็นภูมิภาคที่โลกมองว่าเป็นมิตรต่อผู้มาเยี่ยมเยือน

สำหรับไทยการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุมีการเปลี่ยนผ่านอย่างมีการวางแผนที่เป็นระบบ สามารถแก้ไขที่เกิดจากโครงสร้างประชากรได้ มีระบบสวัสดิการที่ดีสำหรับคนทุกช่วงวัย ผลกระทบจากช่องว่างระหว่างวัย ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ ไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยเคารพในการแสดงออกและวิถีการใช้ชีวิต เข้าใจเงื่อนไขและบริบทของกันและกัน ยอมรับและอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข และถึงแม้ว่าการเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 จะเข้ามาเปลี่ยนโครงสร้างแรงงาน อาเซียนพยายามที่จะลดข้อจำกัดลงเพื่อให้สามารถดำเนินมีการเคลื่อนย้ายแรงงานกันได้โดยเสรีโดยไม่มีข้อจำกัดหรือเงื่อนไขทางวิชาชีพมาเป็นอุปสรรค การศึกษาภายในอาเซียนจะสามารถพัฒนาแลกเปลี่ยนเทียบเคียงมาตรฐานให้มีคุณภาพที่ใกล้เคียงกันได้ สามารถพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีทักษะแห่งอนาคตสามารถที่จะเรียนรู้และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ และการพัฒนาทุนมนุษย์จะเป็นฐานสำคัญในแก้ไขปัญหาความยากจนและเหลื่อมล้ำด้วย แต่ละประเทศมีแนวโน้มนโยบายที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ SDGs ประเทศที่มีขนาดเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่าให้การช่วยเหลือประเทศที่เล็กกว่า ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนด้านโครงการพัฒนา เงินทุน ทุนการศึกษา ช่องว่างของการพัฒนาจะลดน้อยลงเรื่อย ๆ ตามลำดับ

ฉาบทศน์ที่ 2 ภาพที่เป็นไปได้ (ความยั่งยืนบนเงื่อนไขผลประโยชน์ชาติและบริบทภายใน)

อาเซียนเป็นองค์การระหว่างประเทศที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาจากความแตกต่างและหลากหลาย แต่ละประเทศมีโครงสร้างทางระบอบการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ค่าเงิน ช่องว่างการพัฒนาระหว่างประเทศสมาชิก ฯลฯ ที่ค่อนข้างสูง ดังนั้นหลักการสำคัญที่ทำให้ทุกประเทศในอาเซียนอยู่ร่วมกันได้ด้วยใจความไว้นี้คือเชื่อใจผ่านกลไกที่เรียกว่า หลักฉันทามติ Consensus หรือหลักความเห็นพ้องต้องกันในทุกเรื่อง หากประเทศใดประเทศหนึ่งไม่ยินยอมเรื่องนั้นจะไม่ถูกนำไปปฏิบัติสำหรับความร่วมมือระดับภูมิภาค ดังนั้นจะเห็นได้ว่ามีประเด็นปัญหาหลายอย่างที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข เช่น ประเด็นด้านสิทธิมนุษยชน แรงงานข้ามชาติ และการเทียบเคียงระบบการศึกษา เป็นต้น

ฉาบทศน์ที่น่าจะเป็นด้านการเคลื่อนย้ายแรงงานภายใต้เงื่อนไขนี้อาเซียนจะพยายามกดดันในการเข้าร่วมข้อตกลงหรือกรอบความร่วมมือบางอย่างที่อาจจะก่อให้เกิดการผูกมัดหรือปลดทอน

ความสามารถในการประกอบวิชาชีพของประชาชนในประเทศที่มีอยู่แต่เดิม มีการตั้งเงื่อนไขด้านมาตรฐานวิชาชีพที่แต่ละประเทศกำหนดไว้ไม่เหมือนกันมาเป็นกำแพงเพื่อป้องกันไม่ให้ไปส่งกระทบต่อสาขาวิชาชีพนั้น ๆ แต่อาจจะผ่อนปรนไว้บางสาขาวิชาชีพที่เห็นว่าขาดแคลน ส่วนด้านการศึกษามีแนวโน้มว่ามาตรฐานทางการศึกษาจะใกล้เคียงกันมากขึ้น เห็นได้จากการริเริ่มในการจัดทำบันทึกความเข้าใจระหว่างมหาวิทยาลัยต่อมหาวิทยาลัยในอาเซียนในการแลกเปลี่ยนนักศึกษาและปรับปรุงขั้นตอนการเทียบโอนหน่วยกิต การสร้างความร่วมมือและสร้างมาตรฐานทางวิชาการร่วมกันผ่านการจัดตั้งเครือข่ายระหว่างมหาวิทยาลัย แต่อย่างไรก็ตามการขับเคลื่อนนวัตกรรมบนฐานความรู้เพื่อพัฒนาบุคลากรให้ตอบโจทย์ตลาดงานและก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคตยังเป็นโจทย์ท้าทายสำคัญสำหรับประเทศกำลังพัฒนาในอาเซียน

ทั้งนี้ตัวแปรสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะเข้ามาเปลี่ยนฉากทัศน์ของอาเซียนคือการเปลี่ยนแปลงผู้นำและความไม่แน่นอนทางการเมือง ซึ่งพบได้บ่อยในประเทศไทย ฟิลิปปินส์ เมียนมา มาเลเซีย และอินโดนีเซีย เพราะผู้นำแต่ละรัฐบาลให้ความสำคัญแต่ละเรื่องไม่เท่ากัน เช่นหลังการรัฐประหารในเมียนมายังคงมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนและมีแนวโน้มว่าจะเป็นเช่นนี้ไปจนกว่าจะมีการปฏิรูปและเปลี่ยนผ่านได้สำเร็จ ชัยชนะหลังการเลือกตั้งของฝ่ายอนุรักษนิยมในไทยและฟิลิปปินส์ที่มีแนวนโยบายไปทางอำนาจนิยมซึ่งส่งผลต่อการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมทางสังคมของกลุ่มการเมืองและประชาชน โดยผลจากการใช้นโยบายดังกล่าวจะยังคงมีต่อไปจนกว่าประเทศนั้นจะมีการเปลี่ยนรัฐบาลเป็นชั่วคราว ซึ่งอาเซียนยังคงอ่อนแอเกินกว่าที่จะไปยุ่งเกี่ยวกิจการภายในสำหรับเรื่องที่อ่อนไหวภายในเหล่านี้

จะเห็นได้ว่าฉากทัศน์นี้อาเซียนจะดำเนินกิจกรรมร่วมกันที่เป็นไปในลักษณะ “แสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง” “แสวงหาความยั่งยืน บนพื้นฐานผลประโยชน์แห่งชาติ” อาเซียนจะถูกขับเคลื่อนในประเด็นที่ทุกประเทศเห็นพ้องต้องกันเท่านั้น ส่วนประเด็นที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศตนเองส่วนใหญ่จะใช้วาระที่ตนเองเป็นประธานอาเซียนขับเคลื่อน Agenda นั้นเข้าสู่เวทีหารือ หรือไปร่วมมือกับประเทศอื่นนอกภูมิภาคแทน ส่วนประเด็นละเอียดอ่อนที่ไปกระทบความมั่นคงภายในก็จะสงวนไว้ไม่นำมาสู่เวทีหารือ

ฉากทัศน์ที่ 3 ภาพที่เป็นไปได้ (ภายใต้เงื่อนไขรวมกลุ่มกันเพื่อเป้าหมายเศรษฐกิจอย่างเดียว)

เนื่องจากประเทศในอาเซียนส่วนใหญ่เป็นประเทศกำลังพัฒนา ความร่วมมือระดับภูมิภาคที่ผ่านมามุ่งให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจเป็นลำดับแรก ความร่วมมือด้านสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมมักถูกลดทอนความสำคัญลง แม้ว่ารัฐบาลหลายประเทศ เช่นประเทศที่มีเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในอาเซียนรวมถึงไทยจะให้ความสำคัญกับการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม แต่เนื่องด้วยสถานการณ์การระบาดของโควิด 19 ที่ทำให้เศรษฐกิจต้องหยุดชะงักไปเมื่อช่วงปี 2020 และ 2021 และยังซ้ำจากภัยสงครามระหว่างประเทศในช่วงปี 2022 คาดการณ์ว่านโยบายและความร่วมมือด้าน

สิ่งแวดล้อมจะถูกให้ความสำคัญน้อย เนื่องจากแต่ละประเทศจะต้องเร่งพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อฟื้นฟูในช่วงวิกฤตและหลังวิกฤตเป็นลำดับแรก อุตสาหกรรมสีเขียวจะยังไม่ถูกขับเคลื่อนอย่างจริงจัง อาจทำได้เพียงควบคุมอุตสาหกรรมเดิมที่มีอยู่ให้อยู่ในระดับมาตรฐานเท่านั้น ผู้แทนจากกลุ่มภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมต่างมองไปในทิศทางเดียวกันว่าสถานการณ์นี้จะคงดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกว่าอาเซียนจะเห็นวิกฤตอยู่ตรงหน้า และ/หรือเลือกที่จะแก้ปัญหาเพียงประเด็นที่ประเทศตัวเองเผชิญอยู่เท่านั้น

แต่ละประเทศต่างยังคงดำเนินนโยบายที่การแข่งขันกันเอง ขาดยุทธศาสตร์การพัฒนาร่วมกัน เนื่องจากแต่ละประเทศต่างมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแฝงอยู่ การช่วยเหลือแบบประเทศใหญ่ช่วยเหลือประเทศเล็กในประเทศอาเซียนด้วยกันเองเกิดขึ้นน้อยกว่าการสนับสนุนจากประเทศนอกภูมิภาค

อย่างไรก็ดีการเข้ามามีบทบาทของมหาอำนาจอย่างจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลให้เศรษฐกิจของอาเซียนมีความคึกคักและเป็นไปในทิศทางที่ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาอาศัยกัน มีการเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมอาเซียนผ่านยุทธศาสตร์เส้นทางสายไหมใหม่ Belt and Road Initiative ของจีน หลายโครงการ เช่น โครงการรถไฟจีน-ลาว ไทย-พม่า ท่าเรือน้ำลึกในกัมพูชา โครงการท่อก๊าซในเมียนมา การเชื่อมโยงกันลักษณะเช่นนี้จะก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของเงินทุน เกิดการค้า การลงทุน เกิดธุรกิจ การเชื่อมโยงผู้คนและการผสมผสานทางวัฒนธรรมซึ่งจะส่งผลดีในทางเศรษฐกิจ เมื่อความร่วมมือภายใต้ยุทธศาสตร์ BRI ค่อย ๆ ผลิดอกออกผล จะทำให้ผู้คนในชนบทและใกล้เคียงที่เส้นทาง BRI พาดผ่านมีการพัฒนาทั้งเชิงเศรษฐกิจร่วมกัน แต่อาจมีผลกระทบในทางสังคมและวัฒนธรรมจากการปะทะและกลืนกลายกันในทางวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นในระยะยาวจากผลของการเดินทางที่สะดวกและการหลั่งไหลเข้ามาของนักท่องเที่ยวต่างถิ่นจำนวนมาก จะเกิดความขัดแย้งระหว่างผู้มาเยือนจากต่างถิ่นกับชุมชน กระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดั้งเดิม เกิดการเลียนแบบทางวัฒนธรรม ชุมชนสูญเสียอัตลักษณ์บางอย่างของตนไป

ฉาบทศน์ที่ 4 ภาพที่ไม่พึงปรารถนา (ไม่คิดถึงความความยั่งยืนและไม่มีความร่วมมือใดๆ)

เป็นฉาบทศน์ที่เลวร้ายสุด กล่าวคือการที่อาเซียนไม่สามารถดำเนินความร่วมมือใด ๆ ได้เลย เนื่องจากความอ่อนแอขององค์กร เกิดความขัดแย้งกันในภูมิภาค ถูกแทรกแซงจากชาติมหาอำนาจ และไม่สามารถรับมือกับความท้าทายใด ๆ ได้ ส่งผลกระทบทั้งปัญหาภายในและที่เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก

ปัญหาภายใน ประการแรก การแก้ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ จำนวนคนจนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ชนชั้นกลางจำนวนมากตกสู่ได้เส้นความยากจน ขณะที่ช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวยเพิ่มสูงขึ้น ภาครัฐไม่มีนโยบายช่วยเหลือหรือแก้ปัญหา เกิดปัญหาสังคมและอาชญากรรมและอื่น ๆ ตามมา ประการที่สอง การพัฒนาทุนมนุษย์ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ขาดแรงงาน

ทักษะ ส่งผลต่อโครงสร้างภาษี กล่าวคือ รัฐจัดเก็บภาษีจากประชากรวัยทำงานได้ไม่เพียงพอต่อการแบกรับสวัสดิการผู้สูงอายุ ทำให้ไม่สามารถจัดสวัสดิการได้เพียงพอต่อความจำเป็น ส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคม การคุ้มครองสวัสดิการสังคมแอ่ง สถาบันครอบครัวเปราะบางและสูญเสียที่ผู้สูงอายุจะถูกทิ้งอย่างโดดเดี่ยว รวมถึงการเกิดความขัดแย้งที่มาจากความคิดเห็นที่แตกต่างของคนต่างช่วงวัย ทั้งในระดับครอบครัว องค์กร ชุมชนและสังคม โดยเฉพาะด้านการเมืองที่อาจนำไปสู่ความรุนแรงและบานปลาย ประการที่สาม ด้านแรงงาน ไม่มีความร่วมมือใด ๆ เกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน แต่ละประเทศต่างก็มุ่งพัฒนาเฉพาะประเทศตัวเองหรืออาจมีความร่วมมือกับประเทศนอกกลุ่มที่เห็นว่าเป็นประโยชน์กว่า ประการที่สี่ ชาติต่าง ๆ มีความชาตินิยมในตัวเองสูง ไม่เปิดรับความต่างทางวัฒนธรรมของกันและกัน ประชาชนไม่ได้มีความรู้สึกว่าตนเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นพลเมืองอาเซียน ซึ่งเป็นประเด็นท้าทายต่อการสร้างอัตลักษณ์ของประชาคม ประการที่ห้า กลไกอาเซียนไม่สามารถเข้าไปแก้ไขหรือช่วยเหลือปัญหาที่เกิดขึ้นจากการละเมิดสิทธิของประชาชนในประเทศสมาชิกด้วยกันได้ นานาชาติมองว่าอาเซียนอ่อนแอและเป็นภูมิภาคที่ไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องจำเป็นพื้นฐานอย่างการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ส่งผลต่อความน่าเชื่อถือและร่วมมือในด้านอื่น ๆ กับประเทศอื่น เช่น การถูกตัดสิทธิทางการค้าต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนปัญหาที่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น ประการแรก โรคระบาด อาเซียนขาดกลไกรับมือกับโรคระบาด ขาดการแลกเปลี่ยนข้อมูล ไม่สามารถบริหารจัดการด้านการระบาดในภูมิภาคได้ นำไปสู่ความล้มเหลวในการบริหารด้านสาธารณสุข ประการที่สอง การเปลี่ยนสภาพภูมิอากาศที่มีแต่เลวร้ายลง โดยอาเซียนจะเผชิญกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอย่างหนักหน่วง ซึ่งเป็นผลมาจากการขาดสำนึกรับผิดชอบร่วมกันในภูมิภาค ขาดกลไกประสานการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจแบบสุดโต่ง โดยเฉพาะปัญหาในประเทศที่เป็นเมืองใหญ่และกำลังพัฒนา เช่น ฝุ่นควัน ขยะล้น การเคลื่อนย้ายขยะพิษ ขยะทะเล ฯลฯ ประการสุดท้าย ด้วยความไม่แน่นอนทางการเมืองและการถูกแทรกแซงจากชาติมหาอำนาจ แต่ละประเทศจะไม่มีแนวทางร่วมกัน รู้สึกหวาดระแวงต่อกัน ถูกใช้เป็นเป้าของการแทรกแซงจากมหาอำนาจนอกภูมิภาค นำไปสู่การออกจากการเป็นประเทศสมาชิกในอาเซียนและล่มสลายไปในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับอาเซียน

ด้านการพัฒนามนุษย์

1. การเคลื่อนย้ายแรงงาน ควรวางแผนเพื่อเตรียมผลิตบุคลากรป้อนตลาดแรงงานในอนาคต โดยเน้นแรงงานทักษะสูง ควรใช้โอกาสจากการเชื่อมโยงโครงข่าย ASEAN Connectivity โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านโครงสร้างพื้นฐานทั้งทางบกและทะเล เช่น รถไฟ ท่าเรือ รวมถึงโครงสร้างด้านเทคโนโลยี เพื่อให้อนาคตอาเซียนได้มีการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน และเพื่อให้เกิดการสร้างศักยภาพของคน พร้อมทั้งมีทักษะด้านเทคโนโลยี ต้องมุ่งเน้นการพัฒนานวัตกรรมเป็นของตนเอง และลดการพึ่งพาภูมิภาคอื่น เพื่อให้พึ่งพาตนเองได้บนฐานความรู้และใช้อาเซียนเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยน

2. ระบบการศึกษาในอาเซียน เร่งสร้างมาตรฐานทางการศึกษาให้อยู่ในระดับเดียวกันเพื่อลดข้อจำกัดต่อให้ผู้เรียนในการศึกษาแลกเปลี่ยน รวมถึงควรสร้างเครือข่ายทางวิชาการร่วมกันเพื่อสร้างนวัตกรรมบนฐานความรู้ใหม่ ๆ สนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมใหม่ในภูมิภาคเพื่อแข่งขันกับประเทศนอกภูมิภาคได้

ด้านคุ้มครองและสวัสดิการสังคม

1. การจัดการด้านสาธารณสุขอาเซียน ควรปรับปรุงระบบสาธารณสุขให้มีการเข้าถึงคนทุกกลุ่ม มีระบบการจัดการที่ทันสมัย มีระบบจัดหา ยา วัคซีนและเวชภัณฑ์ที่จำเป็นร่วมกันในระดับภูมิภาค

2. การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ สร้างระบบการดูแลช่วยเหลือด้านสวัสดิการผู้สูงอายุ นำเทคโนโลยีมาเป็นตัวช่วย และมุ่งสร้างสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนให้เอื้อต่อสังคมผู้สูงอายุมากขึ้น

3. ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ แต่ละประเทศแบ่งปันประสบการณ์ในการแก้จน ภาครัฐควรมีนโยบายที่ออกมาช่วยเหลือกลุ่มที่อยู่ใต้เส้นความยากจน ให้พ้นจากความยากจนอย่างยั่งยืน

ด้านสิทธิและความยุติธรรมทางสังคม

1. สิทธิมนุษยชน ใช้เวทีอาเซียนปรึกษาหารือในการแก้ไขปัญหาด้วยความละมุนละม่อม สนับสนุนหลักการพื้นฐานด้านสิทธิมนุษยชน มีกฎหมายที่คุ้มครองพลเมืองที่เท่าเทียมเป็นธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ

2. ช่องว่างระหว่างวัย สร้างความเข้มแข็งแก่สถาบันครอบครัว ปลุกฝังการเคารพสิทธิของกันและกัน เรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันในเชิงสร้างสรรค์ ทั้งในระดับครอบครัว องค์กรการทำงาน และสถาบันทางการเมืองการปกครอง

ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อม นโยบายรัฐแต่ละประเทศต้องสอดคล้องตามกรอบความร่วมมือที่ตกลงกันได้ ผลักดันและส่งเสริมให้เกิดการลงทุนในอุตสาหกรรมสีเขียวที่เป็นรูปธรรม ส่วนในระดับประชาชนควรจะมีมองว่าตนเองเป็น Global citizen ที่ต้องตระหนักถึงผลกระทบร่วมในด้านปัญหาสิ่งแวดล้อม

การสร้างอัตลักษณ์ของประชาคม

1. อัตลักษณ์อาเซียน ต้องสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองอาเซียน โดยการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอาเซียนและเคารพในสังคมวัฒนธรรม เรียนรู้ถึงบริบท ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา จารีต ประเพณีของกันและกัน โดยปราศจากความรู้สึกชาตินิยมที่คิดว่าตนเองเป็นใหญ่ ในทางกลับกันควรใช้ความแตกต่างและหลากหลายให้เกิดประโยชน์และมีมูลค่า เช่น เพื่อการท่องเที่ยว สร้างรายได้แก่ชุมชน มีการสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่กระชับแน่นแฟ้น

2. ความไว้วางใจ รัฐบาลหรือผู้นำแต่ละประเทศควรลดอคติจากประสบการณ์ในอดีต ไม่ว่าจะเป็นสงครามในอดีต ข้อพิพาทเรื่องดินแดน การแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรร่วม ควรยึดแนวทางการปรึกษาหารือเพื่อไม่ให้เกิดความตึงเครียดใส่กัน ซึ่งจะส่งผลต่อความร่วมมือในด้านอื่น ๆ ตามมาด้วย

การลดช่องว่างของการพัฒนา

1. ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ อาเซียนจะต้องเดินตามแนวทางเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs ของสหประชาชาติ ที่มุ่งในการที่จะจัดความยากจนและหิวโหยให้สำเร็จ มีเป้าหมายในการลดความเหลื่อมล้ำทางรายได้และสังคมในประเทศ ด้วยการมีหลักประกันเพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ประชาชน แสวงหารูปแบบในการแก้ปัญหาความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำด้วยการศึกษาโมเดลการแก้จน แลกเปลี่ยนข้อมูลและร่วมกันการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. ช่องว่างการพัฒนานาระหว่างประเทศสมาชิก ประเทศใหญ่ต้องช่วยเหลือประเทศเล็ก จับมือพัฒนาไปด้วยกันในทุกมิติเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างอาเซียนด้วยกันเองด้วยโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

ข้อเสนอแนะสำหรับประเทศไทย

1. เร่งพัฒนาแพลตฟอร์มอาเซียน เพื่อทำให้เกิดการบูรณาการของข้อมูลเกี่ยวกับอาเซียน ให้หน่วยงานทุกภาคส่วนนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้สถาบันการศึกษาควรเข้ามามีส่วนในการวิจัยและพัฒนาาร่วมกัน ภาคประชาชนควรมีส่วนร่วมเกี่ยวกับอาเซียนมากกว่านี้ ภาครัฐควรส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในภาควิชาการ และอื่น ๆ ให้ประชาชนตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งของอาเซียน

2. หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิตบุคลากร เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องควรวางแผนเพื่อเตรียมผลิตบุคลากรป้อนตลาดแรงงานในอนาคต โดยเน้นแรงงานทักษะสูง สอดคล้องยุทธศาสตร์ชาติเพื่อให้ประเทศหลุดกับ

ดักประเทศรายได้ปานกลาง รวมถึงการดึงดูดบริษัทที่มีศักยภาพมาลงทุน เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดเทคโนโลยี

3. นโยบายของรัฐควรออกมาเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เช่น นโยบายสิ่งแวดล้อม ต้องเร่งผลักดันอุตสาหกรรมสีเขียว โดยเฉพาะในเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก หรือ EEC รัฐต้องสนับสนุนอุตสาหกรรมยานยนต์ไฟฟ้า หรือ EV และนำพลังงานทดแทนมาใช้เพื่อลดสัดส่วนการใช้ฟอสซิลลง

4. ไทยในฐานะเป็นชาติที่มีความโดดเด่นทางด้านวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมต้องเป็นเจ้าภาพหลักในการส่งเสริมการสร้างและใช้ซอฟต์แวร์ให้เป็นประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อก่อให้เกิดการแปลงทุนทางวัฒนธรรมเป็นสินค้าส่งออกไปยังอาเซียนและโลก

5. หากไทยต้องการแสดงตัวเป็นผู้มีบทบาทนำในภูมิภาค ไทยต้องเป็นประเทศที่ริเริ่มในการคิदनโยบายที่มีความเกี่ยวพันและเกิดประโยชน์ต่อชาติสมาชิกในอาเซียนโดยรวมก่อนประโยชน์แห่งชาติของตน ซึ่งประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทยอาจเป็นประโยชน์ระยะยาว ในช่วงช่วงแรกอาจเสียประโยชน์หรือได้รับมาน้อย แต่ความมองผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาว

6. แก่กฎหมายให้สามารถยืดหยุ่น ผ่อนปรนในบางเรื่องที่มีความจำเป็น

เอกสารอ้างอิง

- Nontapattamadul, K. (2012). The Openness of ASEAN 2015 in the Dimension of Social Development and Human Security [in Thai]. *Rompruek Journal*, 30(3), 71-86.
- Kosalayawat, S. (2014). Problems and Obstacles of ASEAN Community: Foundations of Education's Perspective [in Thai]. *Rompruek Journal*, 32(3), 1-22
- Kraiwatanapong, V. (2019). ASEAN under the Social and Cultural Pillars [in Thai]. Retrieved from <https://shorturl.asia/BiZmC>
- Socatiyanurak, M. (n.d.). ASEAN 2025: heading together ASEAN Community Vision 2025 [in Thai]. Retrieved from http://123.242.172.6/hr/document/p_aec_2025.pdf